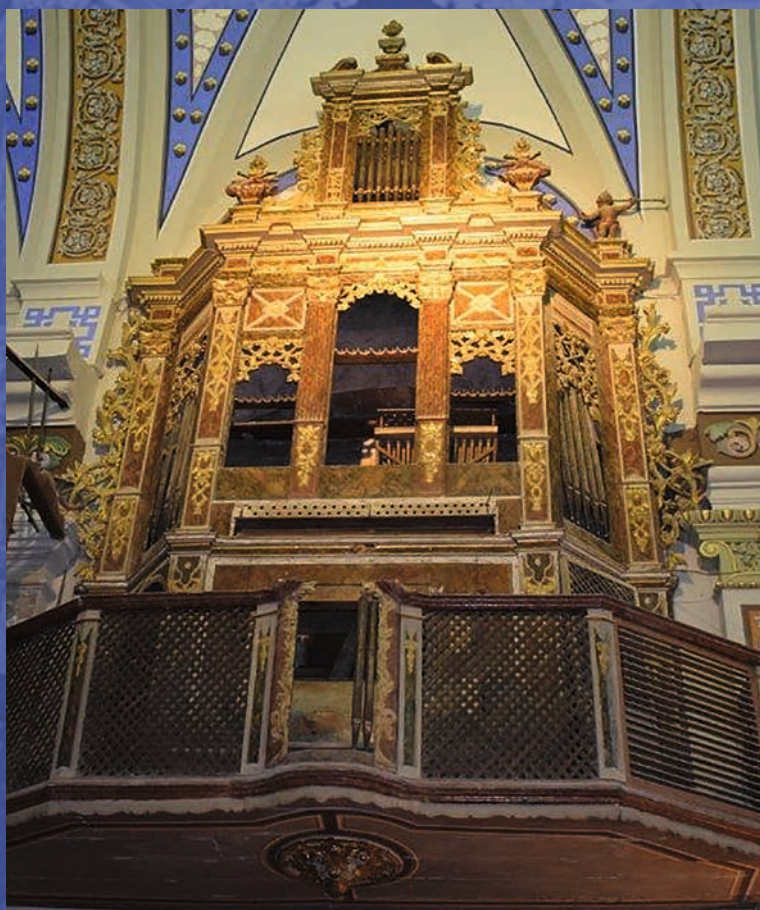

Història i restauració de l'orgue de Sant Jordi

Joan Ferreres Nos
i Vicent Vericat Nos

Història i restauració de l'orgue de Sant Jordi

PUBLICACIONS DEL
CENTRE D'ESTUDIS
DEL MAESTRAT

**COL·LABOREN EN
LA PRESENT EDICIÓ:**

AJUNTAMENT
DE SANT JORDI

ASSOCIACIÓ
JORDIENS ABSENTS

DIPUTACIÓ
D E
CASTELLÓ

Fundació
Caixa Benicarló

ACADÈ
MIAVA
LENCI
ANADE
LALLE
NGUA

Dedicat a la memòria de l'artista Hilari Vericat Nos

© Del text: Joan Ferreres Nos i Vicent Vericat Nos
Edita: Centre d'Estudis del Maestrat i Ajuntament de Sant Jordi
ISBN: 978-84-941277-6-2
Dipòsit Legal: CS-493-2021
Material fotogràfic de diversos autors
Imprimeix: Impressiona Hnos. Pratsevall S.L.

Sèrie monografies nº 17

Introducció

Feia anys que sentíem la necessitat de fer un extens article sobre la història de l'orgue de flautes del temple parroquial. De fet, des que era escolanet sempre me'l mirava amb certa estupefacció. Primer perquè no sabia que era aquell "*balcó decorat amb trompetes*" i després, en pujar al cor, per veure'l tan desastrat, abandonat i ple de pols. Fa uns anys, després de fer-li una visita i unes fotografies, amb mon cosí Vicent Vericat Nos, i haver investigat les dades bàsiques del primer organista Isidre Esteller, vam publicar el primer treball "postguerra" sobre l'orgue, a la revista *Fulls de Sant Jordi del Maestrat* n° 76, a la primavera del 2015.

Ara, hem comprovat que era el moment òptim per fer un llibret que complís els objectius inicials d'informar sobre el context històric, els promotors, els organistes, la motivació que va generar per la música i la destrucció. Però, també la possibilitat de ser restaurat i que funcioni de nou després de dècades d'oblit. Per tant, felicitem a l'Associació per la Restauració de l'Orgue, a l'Alcalde, Regidors i a les institucions implicades en aquest interessant i bonic projecte perquè ben aviat sigui una realitat.

Context històric

La construcció de l'orgue de flautes de l'església parroquial de Sant Jordi, fou la culminació d'un procés de grans despeses eclesiàstiques durant quasi tot el segle XVIII. Una vegada conclòs el temple l'any 1756 i la torre-campanar el 1759, es va fer la capella de la confraria del Santíssim Sagrament, la sagristia, totes les campanes, l'altar major, els altars laterals barrocs a partir de les devocions medievals i modernes, daurar tots els altars, les escultures de sants i els quatre evangelistes, la pintura del interior, els enterraments dins del temple per finançar noves obres, etc. ⁽¹⁾. Fins que mossèn Joan Baptista Esteller Esteller, va promoure la iniciativa per fer un "*gran orgue de flautes*", buscant el suport de les dues famílies més poderoses econòmicament de Sant Jordi: Cal Racó i Casa Gran. Aquest instrument fou comprat a la ciutat de València i fou inaugurat l'any 1784 ⁽²⁾. És va convertir en l'orgue de flautes més important del Maestrat i el van tocar organistes de la vila des de bon començament. Era la joia musical del temple. Sembla que el manteniment durant els segles XIX i XX el feia una empresa de Saragossa, com

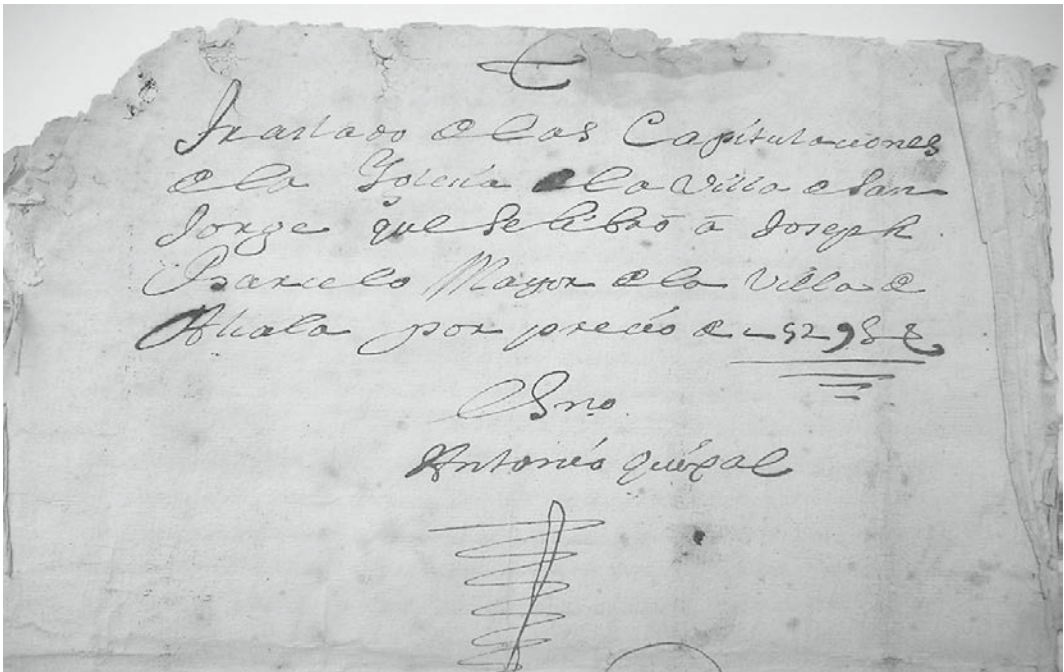
es pot comprovar en les restes que van quedar després de la desfeta de l'estiu del 1936.

L'edificació del nou temple parroquial (1735-1759) va començar tan bon punt la vila s'havia refet de la passada guerra de Successió. Els vilatans de Sant Jordi van quedar motivats pel nou edifici barroc de la Font de la Salut de Traiguera que van concloure el 1716 ⁽³⁾ i va ser un revulsiu per tot el Maestrat. Primer, es va fer una junta general de veïns i es va crear una comissió. Aquesta es va reunir amb el governador de Sant Mateu, D. Benito de la Figuera perquè donés permís per fer l'obra. Després d'elegir el lloc, les dimensions, els mestres d'obra, la cantera, la forma de finançament, etc., oficialment, les obres van començar el dia de Sant Jordi de l'any 1737, tal com consta a la pedra de la façana del temple.

Cal recordar els aspectes més significatius i les dificultats de l'obra més important del segle XVIII per un poble menut d'unes 70 famílies.

Per tirar endavant el projecte es va crear una Comissió d'Electes per la Fàbrica de l'Església i es van redactar les "Capitulacions pel nou temple". Els membres de la primera comissió, creada el dia 10 de desembre de 1735 ⁽⁴⁾, foren els següents: Josep Esteller d'en Baptista (alcalde ordinari), Joan Esteller Esteller d'Agustí (regidor major), Josep Nos (dispositari o tresorer), Josep Esteller d'en Bertomeu, Baptista Sifre Esteller, Miquel Puchal, Pere Llätzer, Joan Nos d'en Blai, Joan Esteller, Josep Sifre menor i Josep Ronchera (testimoni).

El lloc escollit per ubicar el nou temple va ser el Raval de la vila vella. Darrera dels corral de ramat de la Plaça (després Casa Gran dels Sifre), hi havia un bancal de farratges que pertanyia a Domingo Esteller (futura casa Cantona) que el va vendre a la vila per fer el nou temple. Els encarregats de fer-la, segons les capitulacions de l'obra, foren Josep Barceló major (mestre de fer esglésies), Josep Barceló menor, Vicent Barceló i Joan Barceló (pedrapiquers). Tots familiars, procedents de la vila d'Alcalà de Xivert i els millors mestres d'aquell temps. L'escriptura està feta i signada per Antoni Quixal, notari de Càlig ⁽⁵⁾.

Portada de les capitulacions per fer el temple, l'any 1735 (foto: JFN)

La família Barceló van viure al poble i és van integrar perfectament durant els anys que va durar la construcció. Per exemple, el mestre d'obres Josep Barceló i Vicent Barceló "cantero", els trobem com a testimonis en el testament conjunt que fan els terratinents Ferran Vallès Esteller i Josefa Esteller Prunyonosa, el dia 8 de març de 1744 ⁽⁶⁾.

Els carreus i pedres per fer l'edifici les havia de portar la gent del poble a deu metres de l'obra, on eren tallades pels picapedrers. Era una de les condicions que consta en els capítols del contracte. Procedien de la cantera dels Masos, que també van servir per fer el peiró cobert de la Font de la Salut ⁽⁷⁾, i del Bovallar de la vila. Els "electes de la fàbrica"

haviem de proporcionar als Mestres les pedres, les rajoles, la sorra, la calç, les fustes per fer els cadafals d'obra, l'aigua de les basses i pou del poble, etc. tal com consta a l'article 15è de les capitulacions.

El procés constructiu del nou temple no fou senzill ni curt. Tot el contrari, va ser llarg i complex. Sant Jordi encapçalava una nova societat pròspera i plena d'iniciatives econòmiques, socials i culturals. Alguns pobles de l'entorn del Maestrat, havien apostat pels àustries i com pas-

sa en les guerres van ser els perdedors. Mentre que Sant Jordi era borbònica com la Jana, Morella i altres viles. Això es notava en l'optimisme econòmic. Mentre molts terratinents encara estaven endeutats amb el clergat de la comarca, pagant els censals de propietat de la segregació de Traiguera, els joves emprenedors Esteller, Sifre, Marí, Nos Llätzer, Pujalt, etc. encetaven una etapa d'endeutament per l'optimisme econòmic que es respirava a meitat del segle XVIII. L'obra del temple es va pressu-

Conjunt del temple, campanar i capella del santíssim, conclòs l'any 1759 (foto: JFN)

postar en 1.529 lliures. Malgrat totes les dificultats econòmiques, el temple parroquial dedicat a Sant Jaume, com el medieval, fou conclòs l'any 1756 i tres anys després, la torre campanar l'any 1759. Però l'interior del temple estava totalment buit. No havia altars, no havia sants, ni pintures,

ni capelles, ni campanes,...res de res. Per posar un exemple de la comarca, el campanar de Sant Jordi es va fer en tres anys, mentre que el de la Jana va trigar gairebé 60 anys. És una mostra de la capacitat econòmica dels terratinents santjordiençs i la llibertat de decisió dels membres electes de la fàbrica,

que no depenien dels censals eclesiàstics com en altres pobles: Traiguera, la Jana, etc.

Per tant, començava una nova etapa. La fàbrica de l'església va durar més de 130 anys. Cal Racó havien cedit una casa al carrer l'Hostal (Mesón) per posar totes les eines, pedres tallades, elements decoratius, pintures i per reunir-se els membres de la comissió. Això va durar fins ben entrat el segle XIX. Sabem que al padró de 1860, encara consta "*la casa de la fàbrica de l'església*" al mateix car-

rer l'Hostal nº 17 ⁽⁸⁾. Dèiem que comença una nova etapa perquè la major part de les obres que s'anaven fent, campanes, altars, pintures, enterraments dins del temple, orgue, etc. eren pagades de manera particular. Els vicaris de la parròquia, advertien als feligresos que es guanyaven el cel si finançaven alguna obra religiosa del nou temple. Així es van portar a terme moltes millores a l'església, especialment ho feien les famílies més poderoses econòmicament, perquè van apadrinar altars, campanes, capelles, orgue, sants, etc.

Campanar i façana del temple (foto: JFN)

Nau central i pintures originals (foto: VVN)

A tall d'exemple resumim algunes obres, millores i elements decoratius pel nou temple parroquial dedicat a Sant Jaume i Sant Jordi, com podem comprovar en la façana.

El dia 10 de juliol de 1765, es van inaugurar dos campanes, la gran dedicada a Sant Jaume i una de menuda dedicada a Sant Jordi. Va presidir l'acte Mn. Pasqual Lluch, aleshores vicari de Sant Jor-

di, i les van apadrinar el vell terratinent Ferran Vallès Esteller i la seva neta Francisca Esteller ⁽⁹⁾.

El dia 15 d'octubre de 1769 es beneïa la nova imatge de Santa Anna, després de rebre llicència del Bisbe de Tortosa D. Bernat Velarde. Era una imatge nova perquè al temple medieval de la plaça Major, encara estava la imatge vella i els altars amb els sants que els santjordienecs tenien devoció des de feia segles,

com Sant Jaume, la Verge del Roser, Sant Antoni, Santa Anna i Sant Joaquim que fou el darrer per ser inaugurat l'any 1733.

El 19 de gener de 1776 es va traslladar el retaule medieval de Sant Jaume a l'església nova, el van posar on ara està l'altar de Sant Jordi. Estava de Vicari Mn. Pasqual Aranda. Un fet que ens demostra que no era prou gran i luxós per ser l'altar major del nou temple barroc.

El dia 3 de maig de 1781 es va fer per primera vegada la festa de la Santa Creu, amb processó a la Font de la Salut. Un dret que els vilatans van recuperar després de molts anys sense fer-la. Segurament, amb la segregació de Sant Jordi i la guerra de Successió les relacions amb Traiguera no eren gens bones.

Aquella festa organitzada per la joventut, consistia en un romiatge a l'ermita, una missa on es va estrenar una casulla i una dalmàtica, menjada campera i ballar la dansa del poble al pòrtic del santuari. Fou una mostra més de l'optimisme social l'aquella etapa.

Segons constava a l'Arxiu Parroquial, l'any 1783, Mn. Joan Esteller Esteller, capellà beneficiat de Sant Jordi, va proposar comprar un orgue de flautes i que sonés ben fort per aquell nou i gran temple que s'havia acabat feia pocs anys. Per a tal empresa, va demanar ajut als dos terratinents més significatius del poble: D. Miquel Joan Esteller Esteller (Cal Racó) i Jaume Pasqual Sifre Esteller (Casa Gran). Tots dos estigueren d'acord. El pagaren, el van comprar a la ciutat de València i el van inaugurar l'any 1784 ⁽¹⁰⁾.

Conjunt de l'orgue de flautes a l'entrada del temple (foto: VVN)

Aquell mateix any la vida quotidiana continuava a Sant Jordi. Per exemple, la vídua de l'escultor Ramon Campos, Teresa Llåtser Nos i els tres germans es

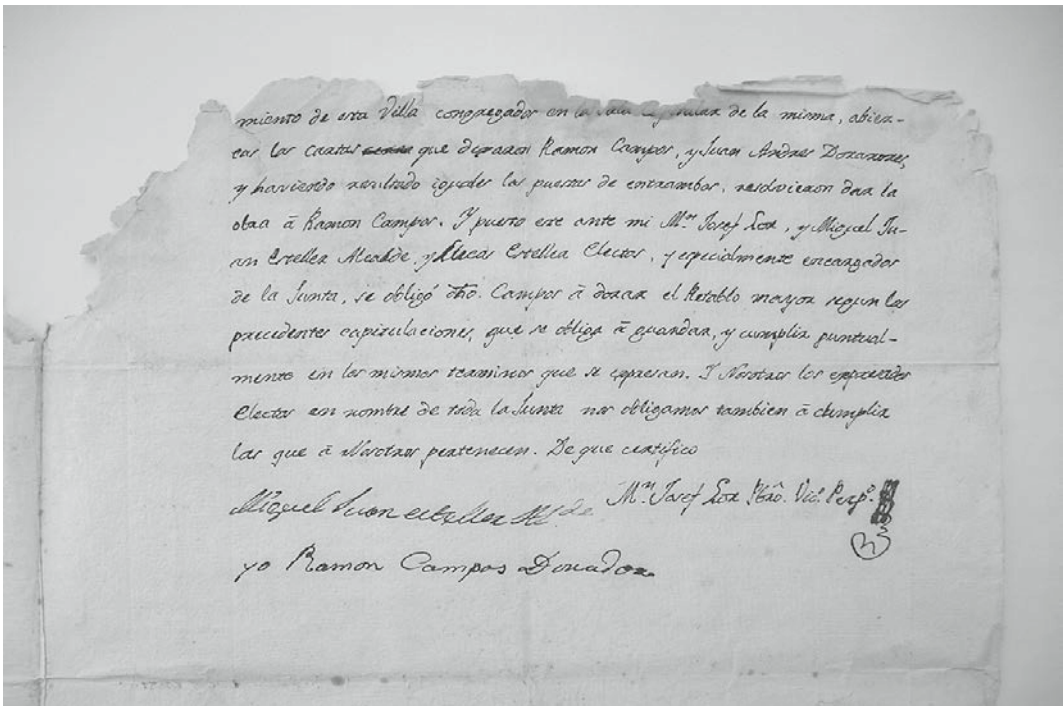
repartien el patrimoni familiar davant del notari J.A. Boix; Bartomeu Varea Esteller, soldat del reial cos d'artilleria de Burgos, donava poders notariais a son

germà Vicent, a la seva casa del carrer del Pou; Vicent Varea Esteller venia la seva finca del Canalís, etc.

Sant Jordi es va convertir en la “**Vila dels Prodigis**”. Diem prodigis a consciència perquè sembla impossible que en un poble tan menut és fessin tantes obres importants a la vegada. Mentre tot això passava, hi havia una vella confraria nomenada del “Santíssim Sagrament” que era molt activa i es va preocupar perquè es decorés la capella lateral del mateix nom. Estava formada pels terratinents i llauradors més significatius de la vila. Per posar un exemple, sabem que es van reunir el dia 7 de març 1791, formaven part: Joan Baptista Esteller de Maurici (1759-1822) alcalde, Lluch Esteller Esteller (1730-1792) electe, Baptista Miquel Esteller Esteller (1720-1794)

regidor, Joaquim Marí Vidal (1745-1801) soldat resident, Francisco Vallès Esteller (1751-1826) síndic procurador, Jaume Pasqual Sifre Esteller (1717-1805) electe de Casa Gran, Miquel Joan Esteller Esteller (1752-1830) FSOI de Casa Racó, Jaume Marí Vilanova (1745-1815) clavari. L'objectiu era rebre la donació d'una finca de Muntells, del devot Josep Puchal Sans ⁽¹¹⁾.

També l'any 1790 es van signar les capitulacions per daurar el retaule de l'altar major del temple. Aspecte que ens indica que l'altar barroc havia estat realitzat abans d'aquesta data. Obra que es podria atribuir a l'escultor Josep Gisbert de les Coves o l'escultor Pere Campos que va estar treballant per diversos pobles Maestrat i es va casar a Sant Jordi.

Part final del document per daurar l'altar major, l'any 1790 (foto: JFN)

Les capitulacions per daurar amb pa d'or l'altar major les van signar: Miquel Joan Esteller Esteller (alcalde ordinari), Lluch Esteller Esteller (electe de la fàbri-

ca), Mn. Josef Lor (prevere i vicari perpetu de la vila) i Ramon Campos Llätzer (daurador). L'artista Ramon, era fill de Pere Campos, escultor, i de Teresa Llät-

zer Nos, llauradora de Sant Jordi. L'obra fou encarregada per l'Ajuntament de Sant Jordi i els Electes per la fàbrica de l'església. Les capitulacions per daurar l'altar major consten de dinou articles, on es detallen tots els aspectes, com per exemple: "es farà càrrec el Mestre de posar tot l'or que fos necessari. Or fi, bo, de qualitat i de la fàbrica de Saragossa". Al mestre Campos, l'obra se li va pagar en tres vegades i el contracte

es va signar el dia 5 de maig de 1790 ⁽¹²⁾. Li van donar un any de temps per poder-la fer. Segurament, l'artista Campos també havia decorat la façana o part exterior de l'orgue, inaugurat l'any 1784. Perquè era veí de la vila, pels detalls decoratius dels angelets, instruments musicals, la qualitat de l'or i per ser una obra menor que no requeria un concurs públic i secret, com el que es va fer per daurar l'altar major.

Pintures del temple i daurats d'altars i orgue

Detalls de pintures del temple i daurats amb pa d'or com l'altar major (foto: JEG)

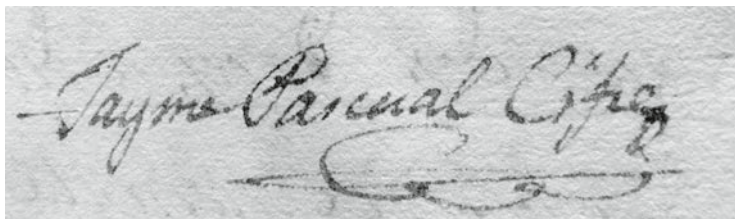
Detalls dels daurats de l'orgue amb pa d'or com els de l'altar major (foto: JEG)

Promotors i financers de l'orgue

Feia molts anys que sabíem que dos personatges clau de la història de la segona meitat del segle XVIII, havien pagat el magnífic orgue de flautes de Sant Jordi perquè consta en un document parroquial, tal com hem explicat. Però ara podem presentar la biografia dels promotors. Ells ho van fer per la seva capacitat econòmica en un temps de prosperitat, per la seva devoció, per la tradició familiar i perquè volien deixar la seva empremta en diversos indrets d'aquell espectacular temple parroquial que havien promocionat els seus pares des de l'inici. Sense cap mena de dubte, aquella va ser l'obra espiritual i cultural de la seva vida. A més, havien tingut el suport de la majoria dels llauradors de Sant Jordi i molts jornalers i criats que treballaven en les seves pròsperes hisendes agrícoles i molins d'oli i farina. Ara podem presentar-vos moltes dades biogràfiques i de context que fa uns anys desconexíem. Així és la història, un edifici que es va construir poc a poc i sempre ben cimentat amb documents.

Jaume Pasqual Cifre Esteller (1717-1805)

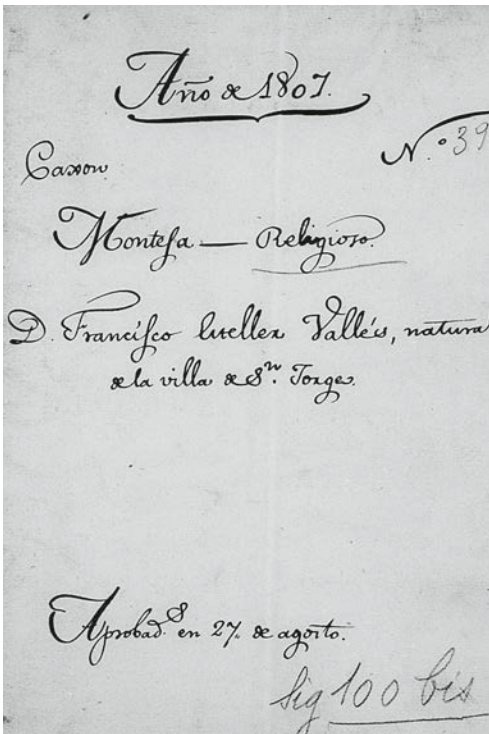
Fill de Joan Baptista Esteller de Jaume i Elisabet Joan Esteller Esteller. Es va casar amb Vicenta Esteller Vallès, força més jove que ell. Van tenir, tres fills: Miquel, Francisco (l'hereu per la mort de germà) i Magdalena. Com hisendat i empresari agrícola, va tenir la funció d'administrar el béns patrimonials i també de produir i comercialitzar vi, alcohol (sistema d'alambí) i oli de forma privada, en la segona meitat del segle XVIII. Va aconseguir la major hisenda de Sant Jordi perquè era qui més impostos pagava. Va formar part del patronat de la "*Fàbrica de l'Església*" durant tot el procés de construcció i va fer diverses donacions de caràcter religiós perquè es poguessin concloure l'obra. També era membre electe de l'antiga "*Confraria del Santíssim Sagrament*" i així el trobem documentat l'any 1791. Sempre amb l'objectiu de ser enterrat dins del temple, com ho preferien els terratinents més religiosos que s'ho podien pagar ⁽¹³⁾.

Miquel Joan Esteller Esteller (1752-1830)

Era fill de Joan Baptista Esteller Vallès i Rafela Esteller Vallès (branca de la saga dels Esteller d'en Joan del Mas dels Estellers). Es va casar amb Magdalena Esteller Vallès de Maurici (branca d'Esteller d'Agustí del Mas). Van tenir tres fills: Cecília, Francisco Miquel (l'hereu de Cal Racó) i mossèn Joan Baptista. Representava la hisenda més gran del poble i era un FSOI (*Familiar del Santo Oficio de la Inquisición*). També es va dedicar a administrar, millorar i fer productius els moltíssims béns patrimonials que

posseïa: finques, cases, molins d'oli i de farina, masos, censals de propietat, etc. Era una generació més jove que la d'en Jaume Pasqual, però també formava part de la comissió de la "Fàbrica de l'Església" i de diversos patronats i confraries religioses de Sant Jordi. Per tot això, va participar en el finançament de l'orgue, a petició del seu fill Mn. Joan Baptista Esteller Esteller, capellà. També el trobem com a membre electe de la "Confraria del Santíssim Sagrament" l'any 1791⁽¹⁴⁾ i moltes més empreses que llavors encetava la pròspera vila de Sant Jordi.

Expedient amb els antecedents de les famílies "Esteller-Vallès" del segle XVIII (foto: JGR)

Miquel Joan Esteller Esteller, nét de Miquel Joan, el promotor del l'orgue (foto: JFN)

Els primers organistes

Després de molts anys de recerca de documentació notarial, en diverses viles del Maestrat, però especialment a l'arxiu municipal de Sant Mateu ⁽¹⁵⁾, hem pogut esbrinar quins van ser els músics privilegiats que van poder tocar aquell espectacular orgue durant molts anys. No sabem si estan tots, però ben segur que la majoria. Els presentem seguint la seqüència històrica des que fou inaugurat fins la seva destrucció.

Isidre Esteller Monsó (1765-1826)

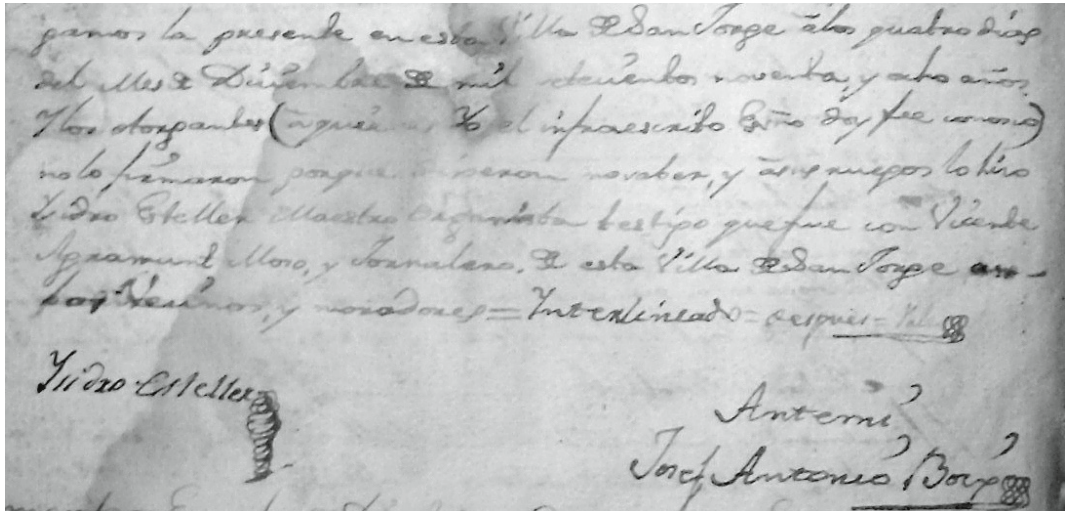
Aquest virtuós de la música, va ser un home intel·ligent, estudiós i polifacètic. El seu pare era de Sant Jordi, procedia d'una vella saga de teixidors i llauradors, i sa mare era ceriverina. No tenim tota la biografia completa però sabem que vivia al carrer Sant Vicent i va treballar en tres oficis importants: mestre organista, mestre d'escola de primeres lletres i secretari de l'ajuntament. Al mateix temps, va ser testimoni de nombrosos actes notariais o "*fiel de fechos*" com es deia llavors. De fet, hem localitzat trenta-dos documents sobre la seva vida i obra. Pensem que Isidre va ser el primer mestre que va tocar l'orgue de flautes. A més, podem fer el seguiment de tota

la seva vida i confirmem que fins poc abans de morir seguia essent el mestre organista del poble.

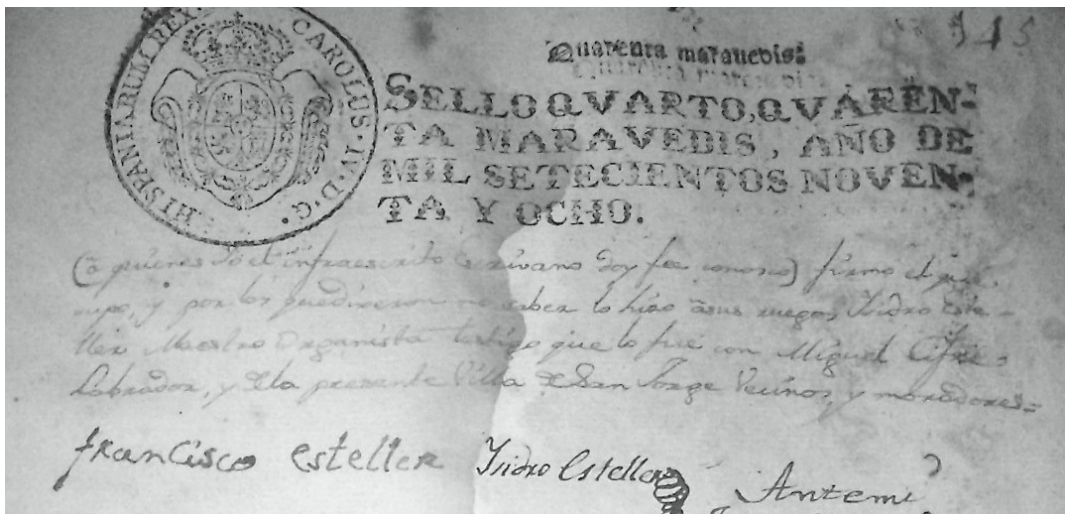
La primera dada que tenim d'ell és de l'any 1790, tot just quan el mestre Campos signava el contracte per daurar l'altar major. Consta com a "*Mestre Organista*" i participa en la venda d'una heretat rústica ⁽¹⁶⁾. Tenim la seguretat que durant tots aquests anys que va viure, va estar desenvolupant les tres professions perquè als documents es van alternant els tres oficis. Era una persona coneguda i estimada per tots. El dia 18 de març de 1794 va comprar un pati al terratinent Baptista Esteller d'Andrés, que posseïa la major part de setis del nou carrer Sant Vicent. En aquest pati, més tard es va fer la seva casa, al nº 20 actual. Per aquell temps feia escola als xiquets menuts al carrer de l'Hostal. A més de la casa i un pati que va comprar al costat, sabem que tenia finques rústiques a les partides de l'Albaga, la Figuereta i la Barbiguera. És molt fàcil identificar a Isidre en les escriptures perquè tenia una signatura força original.

Era un home molt conegut i apreciat per tothom, especialment pels vicaris i capellans beneficiats del poble que coincidien amb ell al temple. El trobem com a testimoni en el testament i el codicil de Mn. Francès Esteller Esteller, cronista de la guerra de la Independència i hereu de casa Esteve (Porres) de la plaça Major, els anys 1811 i 1823. Va ser contemporani i amic dels promotors del

l'orgue i tots els membres electes de la fàbrica de l'església, malgrat que eren més grans que ell. També va tenir amistat amb el boticari Josep Escuder, amb el doctor Pasqual Vallès germà de Potacariet, amb l'albeitar o veterinari Benito Beltran de Xert, el mestre cirurgià Ramon Sans i amb tots els veïns d'un poble rural en creixement que llavors tenia poc més d'un centenar de famílies.

Escritura signada per Isidro Esteller, Mestre Organista, com a testimoni (foto:JFN)

Acta notarial amb la signatura d'Isidro Esteller, Mestre Organista, any 1798 (foto:JFN)

Pere Cifre Cifre (1801-1855)

El segon mestre organista del poble també va ser un sanjordienc de família molt arrelada a la vila. Pentanyia a la saga dels Cifre-B (*que vol dir als Cifre llauradors que crearan a la saga dels Cifrets i altres descendents*). Son pare era Josep Cifre Puchal i sa mare Maria Agnès Cifre Esteller. Eren tres germans: Baptista, Josep i Pere ⁽¹⁷⁾. Des de menut va mostrar aptituds per la música segurament escoltant l'orgue de flautes que tocava Isidre els dies de festivitats. Els pares van fer-lo estudiar en diversos conservatoris fins que es va convertir en un professional. Sembla ser que va aprendre i va ser organista de Morella, on va conèixer la seva futura dona Ventura Martí. Des que va morir l'anterior organista Isidre Esteller, trobem a Pere Cifre com organista oficial de Sant Jordi l'any 1826.

Pere també tenia una signatura molt característica i el trobem en una trentena de documents. Com pertanyia a una bona família de llauradors posseïa moltes propietats rústiques i urbanes. Heretats que va tenir que anar venent per pagar-se els estudis i el casament. Ven la Ribarroja l'any 1826, el Comellà l'any

1828 i Surrac l'any 1838. Hem comprovat que l'any 1841 estava casat, segons un protocol notarial de Morella ⁽¹⁸⁾. Vivien al carrer la Cisterna n° 29, vora del Forn de Pa (ara casa de Cultura). Casa que després fou la barberia de German Ronchera Ronchera. Van tenir tres fills nomenats Maria Rosa, Josep Vicent i Magdalena Ventura. Aquesta darrera filla, es va casar amb Josep Baptista Esteller Ripollès i foren els avis de Maria Arnau Esteller. Per les dades que tenim sembla que Pere va ser un bon organista. Era la seva única professió perquè gaudia de poca salut. Com el sou no era gaire consistent va seguir venent patrimoni, hipotecant-se i endeutant-se. Per exemple, trobem que havien demanat diners al ferrer del poble, Romualdo Marí Esteller, del carrer Vinaròs, perquè la dona reconeix dos deutes de 1.440 rals i 360 rals, l'any 1857. Segurament, la família passava moltes dificultats perquè consta que Pere, a l'agost de 1855, era difunt. Sant Jordi, es quedava de nou sense l'organista, aquest havia deixat dona i tres fills menors. Els hereus tenien un patrimoni de 691 rals i en pagaven 262, segons consta al Padró Municipal de 1860 ⁽¹⁹⁾.

que dixo notaberis primò a mes veigós Pedro
Cifre Organista testigo que lo fues, con Pere Es-
teller Domingo labrador ambos desta vecin-
dad: Ante quienes previne el registro e hipot-
tecas en los terminos mandados y enteros de ello
al comprador doy fe.

Pere Cifre

Signatura de l'organista Pere Cifre Cifre, any 1828 (PN de Tomàs Dellà)

Josep Esteller Esteller (1860-1929)

Josep va ser un organista nascut a Sant Jordi. També era d'una família coneguda i arrelada a la vila, com ho confirmen els seus cognoms. Els pares foren Domingo Esteller Esteller (conegut per Domingo Esteller de la placeta) i Matilde Esteller Esteller. Va ser una família extensa formada per sis germans: Rosa Elena, José, Fernando, Jeremies, Mercè i Domingo (20). Podríem afirmar que va néixer i créixer escoltant l'orgue del temple. Vivia a la casa cantonera de la placeta de l'Església i des de ben menut el va captivar la música de l'orgue que sentia des de casa i pel carrer. Segons diversos testimonis sonava molt fort. Va estudiar amb professors de música de la comarca i va acabar tocant l'orgue a la vila de Sant Mateu. Allí va conèixer a la seva futura dona Carolina Pasqual Sales, que era de la capital del Maestrat. No van tenir fills i després van passar a viure a Sant Jordi, on fou l'organista

de les primeres dècades del segle XX. Josep va morir a Sant Jordi, als 67 anys, el dia 25 de març de 1929 ⁽²¹⁾.

Pasqual Esteller Puchal (1889-1915)

Organista i fill de Sant Jordi. Els pares foren Joan Baptista Esteller Marí (fuster) i Magdalena Puchal Esteller. Vivien al carrer Cervera nº 4. Era el germà menut d'una extensa família de sis germans. Trobem dos Carolines, Elvira, Joan Baptista, Isaias i Pasqual. En aquelles grans famílies els germans menuts passaven a ser, habitualment, preveres o músics. El patrimoni rural dels llauradors no donava per més. Com molts altres joves santjordienecs, deuria quedar captivat pels sons de l'orgue del temple i va estudiar música, fins aconseguir ser organista. No tenim la certesa que arribés a ser-ho de la vila de Sant Jordi. La realitat és que era un noi delicat i ben jove es va posar malalt, morint-se de tuberculosi als 26 anys ⁽²²⁾.

Restes del teclat de l'orgue original (foto: JFN)

Francisco Esteller Esteller (1878-1936)

Va ser un home emprenedor i polifacètic. Empresari, músic, emigrant, hizenadat i polític conservador. Nascut a Sant

Jordi, abans de tenir l'orgue, va viure de menut els procés de construcció, inauguració i ben segur que va quedar boca-badat, moltes vegades, escoltant

aquells magnífics sons que li treia l'organista Isidre Esteller, des del carrer la Verge on vivia Francisco amb els seus pares i germans.

Fou fill de Domingo Esteller Gargallo i Magdalena Esteller Puchal. Va néixer al carrer Delme però van viure al carrer la Verge. Ell va ser el gran de sis germans: Francisco, Joan Baptista, Isaias, Agustina, Fabian i Remigio. Els dos primers foren músics. Especialment, Joan Baptista

que va ser el director de la Banda de la Sénia i li va dedicar tota la vida. Francisco es va casar amb Guadalupe Esteller Castell i van emigrar a Venezuela ⁽²³⁾. Allí van comprar i explotar una gran hisenda amb els germans de Guadalupe i tota la família van fer molts diners. Per aquesta raó, a Sant Jordi sempre li van dir "L'americà". No van tenir fills, van tornar al poble i es van fer una gran casa al carrer Sant Vicent nº 13 que inaguraren l'any 1913.

Francisco Esteller l'americà i la dona Guadalupe quan estaven a Venezuela (fotos: JFN)

La vida de Francisco i Guadalupe des de 1913 a 1936, va ser la pròpia d'uns hizendats per la fortuna americana. Ell es dedicava a les activitats socials, musicals i polítiques. Segons m'explicava Froilà Galindo Castell ⁽²⁴⁾ es va fer molt amic dels fills del manescal que, a més de metges, eren bons músics com el seu germà Joan Baptista de la Sénia. Ell

tocava orgue del temple parroquial, habitualment, però també va formar una rondalla amb joves i veterans músics del poble.

Els anys vint i trenta foren molt actius per l'americà. La dona organitzava festes i celebracions al pati de casa i ell es va presentar per alcalde a les eleccions

de 1933; càrrec que va aconseguir representant al partit conservador de Primo de Rivera. Les rancúnies polítiques i les enveges personals que havia generat el seu ascens social, foren suficients perquè després d'esclatar la guerra civil pel cop d'estat d'en Franco, un grup

d'anarquistes l'assassinaren el dia 30 de setembre de 1936 ⁽²⁵⁾ a Santa Magdalena. Amb aquest darrer organista, s'acaba la música de l'extraordinari orgue de flautes del temple parroquial, tal com es van apagar les vides de molts sanjordiencs assassinats o afussellats.

Rondalla formada per l'americà i els manescals, l'any 1925 (foto: família Mari-Esteller)

Etiqueta de vells restauradors de Saragossa, pegada a l'orgue (fotos: JFN)

Claus originals dels registres de l'orgue major, conservades (fotos: JFN)

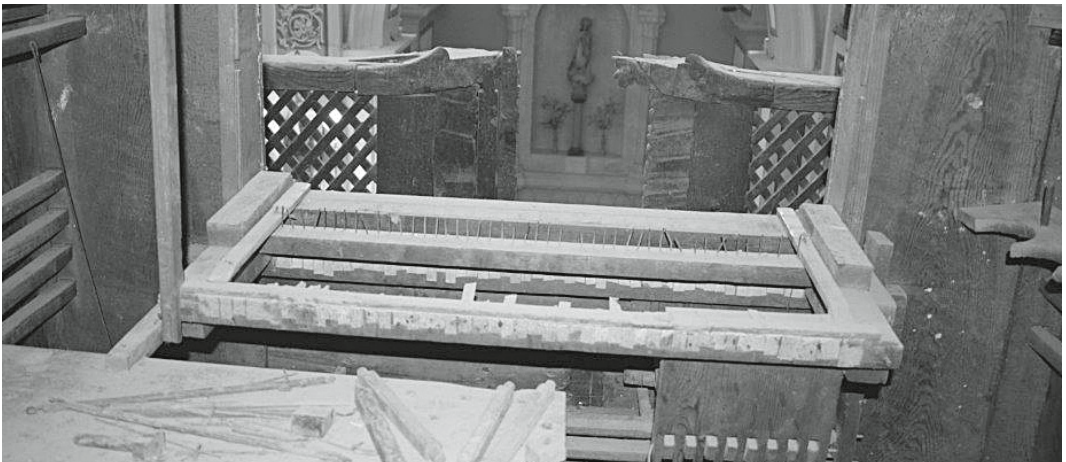
Diploma de piano de Joan Btª Esteller, l'any 1896 (foto: MEG)

Final de la primera etapa de l'orgue

Des d'un principi i durant molts anys, la ignorància sobre la història de l'orgue i dels personatges que el van comprar i utilitzar va ser absoluta i trista. Tan absoluta com la destrucció sistemàtica dels arxius municipal i parroquial d'aquesta vila a l'estiu de 1936. Tan trista com l'assassinat d'una dotzena de veïns i la destrucció del mateix orgue que ara volem recuperar, de l'altar major, dels altars laterals i moltes altres joies artístiques del temple parroquial. Fets lúgubres que hem pogut conèixer i concretar gràcies a diversos veïns que llavors eren adults, joves o xiquets com: Teresa Ronchera Esteller, Juan Ronchera Esteller, Estanislao Ronchera Sales, Soledad Ferreres Segarra, Pasqual Ferreres Segarra, Froilan Galindo Castell, Juan Ronchera Verge, José Sancho Betí,

Vicente Ronchera Sancho, Isabel Castell Beltran i posteriors investigadors com Narcís Tena Sales i altres que volen continuar en l'anonimat.

L'orge de l'església fou destruït per un grup de xiquets del poble, entre els quals estava José Sancho Betí, que ens va explicar que diversos membres del comitè revolucionari, els van indicar que anessin a trencar-lo i arrencar totes les peces que el componien. Cosa que van fer i es van emportar unes quantes flautes per jugar al carrer. Ara hem pogut saber que aquells xiquets desconeixien altres peces significatives de la part mecànica de l'orgue que estaven més amagades com els secrets, els mecanismes de notes, els registres, etc. que es van salvar miraculosament

Restes del conjunt de l'orgue en l'actualitat (foto: VVN)

Associació per la restauració de l'orgue

Tot va començar el divendres 26 d'abril de 2019, a l'acte de presentació del llibre "*Historias de San Jorge*" escrit per Juan Esteller Grañana. L'autor va dir que els beneficis d'aquest llibre els destinaria per a la restauració de l'orgue de l'església si mai es proposava fer-ho. La idea quedava llançada i algunes persones inquietes i amb temps ens vam posar en marxa.

Passats uns dies, es va formalitzar l'Associació formada inicialment per 5 membres: Juan Esteller Grañana, Manuel Duatis Nos, Miguel Angel Ortiz Nos, Enrique Rodríguez García i Vicent Vericat Nos. De seguida es van fer els Estatuts i tot es va legalitzar.

Explicacions dels experts a l'Alcalde i a la Comissió de l'orgue (foto: JEG)

Al juliol de 2019, al Centre Cívic, es va fer la presentació de l'Associació. A partir de les visites preliminars, ens temíem el pitjor. Com vam dir a la presentació, "*... sols tenim la part decorativa per fora; i per dins, fustes, forats i pols*".

L'orgue de l'església de Sant Jordi es va inaugurar al 1784 i a principis de la Guerra Civil va ser destruït. Els nostres avantpassats van gaudir 152 anys de la seva música. Actualment fa 85 anys que està en silenci absolut.

Les gestions per a la restauració van començar amb la inestimable col·laboració i suport del capellà Mn. José María Valle per part del Bisbat i l'alcalde Iván Sánchez Cifre per part de l'Ajuntament. S'han fet contactes amb el bisbe de Tortosa, Diputació de Castelló, Generalitat Valenciana i diversos especialistes. La pandèmia ens ha portat cert retràs en gestionar tot el necessari per a iniciar el procés de restauració, però no s'ha deixat de treballar malgrat les dificultats.

Restes dels secrets i altres parts de l'orgue conservades (foto: VVN)

En el marc d'aquestes gestions, el passat mes de març van vindre a veure l'orgue dos persones expertes: Vicente Ros (doctorat en organística i gran expert en òrgans antics) i Luis Miguel Rico Sala (l'únic fabricant d'orgues de la Comunitat Valenciana) els quals, després de mirar-s'ho de dalt a

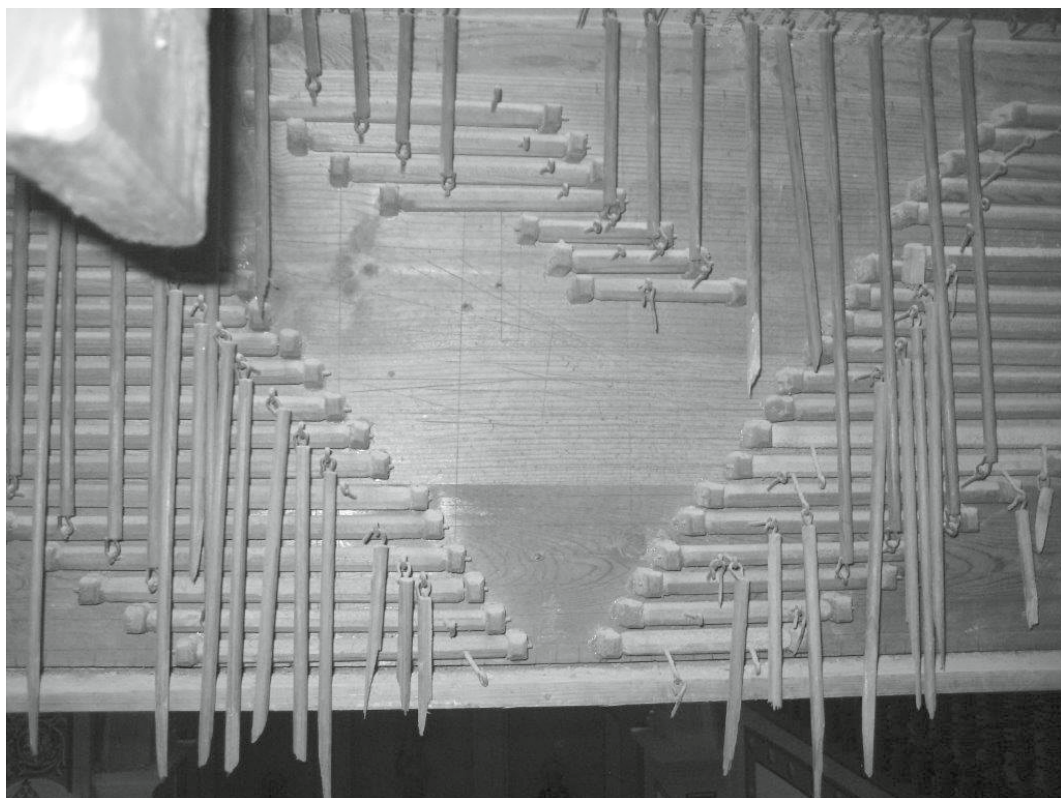
baix mos van informar de la situació actual de les restes de l'orgue: resulta que ho té pràcticament tot, en més o menys bon estat; falten les flutes metàl·liques que en serien 1356 i unes 42 de fusta (actualment, en queden 26...). La majoria dels mecanismes que resten estan en estat aprofitable

o es poden reparar. En avaluar els mecanismes, els experts es van sorprendre de la qualitat i potència que tindria l'orgue inicial.

Tots ens vam alegrar molt de que l'orgue no estigués en tan mal estat com ens pensàvem, ja que permetrà restaurar-lo amb els materials i tècniques originals i conservar el so que tindria l'orgue barroc del segle XVIII. També baixarà el pressupost de la restauració al poder

aprofitar quasi tot el que queda. Dins de la desgràcia, hem tingut sort.

Els contactes amb especialistes d'orgues barrocs, també han servit per trobar la possible autoria d'aquest instrument. Malgrat que no consta el "me fecit" en lloc, un conjunt de detalls del teclat indiquen que l'autor deuria ser Fermín Usaralde Lorz, nascut a Pamplona i afincat a València.

Peces del vell orgue del segle XVIII, ben conservades (foto: VVN)

Més endavant, quan estiga tot ben encarrilat, estudiarem la manera de que tothom que vulga pugui participar per portar a terme la restauració.

Cal tenir en compte que este instrument, del poble i per al poble, a més de les celebracions litúrgiques, podrem gaudir-lo en concerts, be tot

sol, o amb corals, o amb instruments de la Banda de Música. La intenció de l'Associació, es donar a conèixer a tothom este patrimoni dels santjordienecs i que tots puguem participar en recuperar una peça excepcional que, com van dir els entesos, seria un dels millors orgues del nord de la província de Castelló ⁽²⁶⁾.

Objectiu final, la restauració

Per a concloure aquest llibret sobre l'orgue volem fer una proposta de restauració com a objectiu final de la nostra recerca i tasca informativa. L'organer D. Luís Miguel Rico Sala, original del municipi de Hondon de las Nieves (Alacant), un dels millors especialistes en la cons-

trucció i restauració d'orgues antics, ens ha comentat durant les visites que ha fet a Sant Jordi, que s'ha d'elaborar un projecte de restauració que inclogui els aspectes bàsics perquè torno a funcionar com abans.

Explicacions dels experts a l'Alcalde i a la Comissió de l'orgue (foto: JEG)

Pensem que l'esperit de la restauració s'hauria de basar en uns punts programàtics com aquests que presentem per assolir l'objectiu final.

- Una introducció per situar l'orgue de Sant Jordi en el seu context històric i diagnosticar l'estat actual de conservació.
- La justificació del projecte restaurador.
- La metodologia per a fer una intervenció acurada.
- Valorar l'estat de la consola dels teclats manuals.
- Valorar els mecanismes com les reduccions; els arbres, els molinets i tiradors; la caixa d'ecos i la manxa de vent.

· Valorar els secrets que contenen les caixes de vent i que estan en bon estat de conservació. L'orgue de Sant Jordi té tres secrets: el de l'orgue major, el positiu i el secret de les contres i timbals.

· Valorar conjunt de tubes: la disposició original, la descripció dels registres, l'harmonització i l'afinament.

· Fer un pla d'intervenció i el procés de restauració. Desmuntar-ho, tasques prèvies, restauració de la part mecànica i de les tubes, instal·lació de vent, muntatge dels secrets i de les tubes.

· Elaborar un pressupost detallant cada apartat.

D. Luís Miguel Rico Sala, fotografiant les peces conservades (foto: JEG)

D. Luís Miguel Rico Sala i D. Vicente Ros Pérez, comprovant l'estat (foto: JEG)

Més elements conservats del vell orgue

Les caixes dels secrets de l'orgue protegits amb velles partitures (foto: VVN)

Tubs canonges decoratius (foto: VVN)

Trompeta decorativa (foto: VVN)

Notes biblio- gràfiques i arxivís- tiques

(1) FERRERES NOS, Joan (1985): *Aproximació a la història de Sant Jordi del Maestrat*. Edita el CEM, quadern nº 4, Benicarló.

(2) ESTELLER ESTELLER, Maria Luisa (1970): Arxiu particular de la família. Còpia de documents desapareguts feta pel coadjutor Mn. Josep Vicent Cifre Arnau, per encàrrec de Dª Rogèlia Esteller Esteller.

(3) FERRERES NOS, Joan i LLATJE BASET, Daniel (1992): *La Font de la Salut. Religiositat popular. Història del real santuari de Traiguera*. Edita: Centre d'Estudis del Maestrat i la parròquia de Traiguera.

(4) FERRERES NOS, Joan (1986): *Documentació i plànols de l'església de Sant Jordi*. Ed. CEM, butlletí nº 16, p.68, Benicarló.

(5) ARXIU PARROQUIAL DE SANT JORDI. Un dels pocs documents que es van salvar de la destrucció de 1936. Publicat en la recerca històrica de la nota 4.

(6) AVINYÓ, JOSEP. Protocols Notarials de la Jana, del dia 8-3-1744. Documents que pertanyen a l'expedient de neteja de

sang que li va fer l'orde de Santa Maria de Montesa a Mn. Francisco Esteller Vallès, de Sant Jordi, l'any 1807. Document facilitat per JOSEP GAUSACHS ROIG.

(7) FERRERES NOS, Joan (2020): *Història de la creu coberta de la Font de la Salut de Traiguera*. Ed. CEM, monografia nº 16, p.11.

(8) PADRÓ DE PROPIETARIS DE SANT JORDI DE L'ANY 1860. Document de l'Arxiu Municipal. Consta en el patrimoni dels veïns 110 i 277.

(9) FERRERES NOS, Joan (1986): *Documentació i plànols de l'església de Sant Jordi*. Ed. CEM, butlletí nº 16, p.78, Benicarló.

(10) FERRERES NOS, JOAN (1973). "Història i orígens de Sant Jordi". Treball de fi de carrera fet a l'Escola Normal de Castelló, fitxa-nº 5. Veure nota-2.

(11) BOIX, JOSEP ANTONI. Protocols notarials de la Jana. Dia 7-3-1791.

(12) FERRERES NOS, Joan (1986): *Documentació i plànols de l'església de Sant Jordi*. Ed. CEM, butlletí nº 16, p.80, Benicarló.

⁽¹³⁾ FERRERES NOS, Joan (2021). Base de dades històriques de sanjordiencs.

⁽¹⁴⁾ FERRERES NOS, Joan (2021). Base de dades històriques de sanjordiencs.

⁽¹⁵⁾ ARXIU MUNICIPAL DE SANT MATEU. Protocols notarial de D. Josep Domènech de la Jana, D. José Antonio Boix Cherta de la Jana i Traiguera, de D. Tomàs Dellà de Traiguera, de D. Ramon Compte Segura de la Jana, etc.

⁽¹⁶⁾ ARXIU MUNICIPAL DE SANT MATEU. Protocol del notari José Antonio Boix, de la Jana, dia 3-5-1790.

⁽¹⁷⁾ FERRERES NOS, Joan (2021). Base de dades històriques de sanjordiencs.

⁽¹⁸⁾ ARXIU DE PROTOCOLS NOTARIALS DE MORELLA. Notari: Joan Jovaní, dia 15-5-1841.

⁽¹⁹⁾ PADRÓ MUNICIPAL DE 1860. Ajuntament de Sant Jordi, nº 246.

⁽²⁰⁾ BORRÀS ESTELLER, Vicent. Arbre genealògic Esteller-3.

⁽²¹⁾ ARXIU MUNICIPAL DE SANT JORDI. Registre Civil, difunts tom-24, p.88.

⁽²²⁾ ARXIU MUNICIPAL DE SANT JORDI. Registre Civil, difunts tom-21, p.59.

⁽²³⁾ FERRERES NOS, Joan (2021). Base de dades històriques de sanjordiencs.

⁽²⁴⁾ GALINDO CASTELL, Froilà (1994). Relats sobre els músics de St. Jordi.

⁽²⁵⁾ ARXIU MUNICIPAL DE SANT JORDI. Registre Civil, difunts tom-27, p.14r.

⁽²⁶⁾ VERICAT NOS, Vicent (2021). Elabora aquesta informació.

**CENTRE D'ESTUDIS
DEL MAESTRAT**

AJUNTAMENT
DE SANT JORDI

ASSOCIACIÓ
JORDIENCS ABSENTS